

A kárpátaljai magyar pedagógusképzésben részt vevő hallgatók választási motivációi

JOÓ ORSOLYA

Debreceni Egyetem

A pedagóguspálya, a pedagógusképzésben részt vevő hallgatók vizsgálata a neveléstudományok kurrens témája. Az írás a kárpátaljai (részben) magyar nyelvű tanárképzésben részt vevő hallgatók motivációit vizsgálja.

A nemzetközi szakirodalom szerint a tanárképzést választó hallgatóknál extrinzik és intrinzik motivációk egyaránt megjelennek (Erten 2014). A belső, azaz intrinzik motivációk közül általánosan azonosítható a pedagógusoknál a gyerekekkel foglalkozás öröme, a tanulók segítése sikereik elérésében (Carrington 2002; Andrew–Hatch 2002). Az extrinzik, azaz külső motivációknál a szociális és gazdasági tényezők játszanak döntő szerepet. A tanítás mint karrier a köztudatban megbecsült, elismert és előnyös szakmáként van jelen a jó munkakörülmények, a foglalkoztatás biztonsága, a vonzó munkaidő és a hosszú szabadság miatt (Richardson–Watt 2006). A motivációkat vizsgálva figyelembe kell még vennünk a külső erők és tényezők hatását, amelyek a pedagógus pálya kezdetén, a képzés indulásakor befolyásolják a képzésre jelentkezőket. A pályaválasztási motivációk vizsgálatakor a háttérmechanizmusok vizsgálata is releváns lehet. Olyan háttértényezőket kell megemlítenünk, mint az intézményi hatás, a tanulmányi háttér és a társadalmi-demográfiai tényezők. Az intézményi hatásnál fontos szempont, hogy a hallgató milyen középiskolából, milyen településről származik. A középiskolai pedagógusok szerepe is fontos a pályaválasztást illetően. A tanulmányi háttérrel vizsgálva a témával foglalkozó szakirodalom arra mutat rá, hogy a kimagasló tanulmányi eredményekkel rendelkező tanulók ritkán választják a tanári pályát (Brookhart–Freeman 1992). A társadalmi-demográfiai tényezők hatásmechanizmusa is jelentős: nemek aránya, családi háttér, szülők iskolai végzettsége, társadalmi státusz. A pedagógussá válás folyamatára hatással van a környezet, a pedagógus cselekvései, kompetenciái, a pedagógus szakmáról alkotott képe, identitástudata, elhivatottsága. A szintek között állandó interakció figyelhető meg. Korthagen (2004) úgy véli, hogy a szakmai identitás és a küldetéstudat is fontos hatást gyakorol a hallgatókra pályaválasztási döntésük során. A kisebbségi közösségeknél ez a motiváció talán még inkább megfigyelhető (Ferenc 2015). Az asszimiláció

elkerülése, a magyarság megmaradása és az anyanyelvhasználat szempontjából az oktatás kiemelten fontos szerepet kap a kisebbségi közegekben.

A kisebbségi oktatás azon kívül, hogy képzési és munkaerőpiaci igényeket elégít ki, hozzájárul a kisebbségek identitásának megőrzéséhez és fejlesztéséhez, az önértékeléshez, a kisebbségi közösségi élmény objektív és szubjektív megéléséhez (Papp Z. 2012). A kisebbségi felsőoktatás feladata is sokrétű, több szegmentumban megragadható. Egyrészt a felsőoktatási intézmények feladata, hogy szakembereket, „helyi elitet” képezzen, másrészt identitásmegőrző funkciójuk van. A kisebbségi pedagógusok szerepe ugyanis az oktatói-nevelői munkán túl az identitásmegőrzés, a jövő nemzedékének nevelése, nemzeti és kulturális értékek átadása (Márkus 2014). A határon túli magyar nyelvű felsőoktatás fontos részét képezi a pedagógusképzés. A pedagógusok a közösség megmaradásának kulcsfontosságú részét képezik, anyanyelv- és identitásmegőrző szerepük is van az oktatási-nevelési munka mellett. Korábbi kutatások eredményei szerint a kisebbségi pedagógusképzésben részt vevő hallgatóknál a képzésbe jelentkezésük tudatos elköteleződést mutat, a pálya iránti elköteleződésük mellett figyelembe veszik az anyanyelven tanulás lehetőségeit is (Márton 2015). Ugyanakkor fő problémaként jelenik meg az államnyelv hiánya, a pálya alacsony presztízse és az alulfizettség, amely akár pályaelhagyáshoz is vezet (Ágyas 2015).

A kutatás célja és módszertana

Kutatásunk témája is az intézmény-, illetve a képzésválasztáshoz kötődik, célunk megismerni a kárpátaljai magyar tannyelvű felsőoktatási intézményekre vonatkozó pályaválasztási mechanizmusokat. A kutatás legfőbb kérdése, hogy a hallgatók milyenek látják a kárpátaljai magyar tanárképzés jelenét és jövőjét, milyen okból választják a tanár szakot, milyen tanulási motiváció jellemzi őket, milyen továbbtanulási és elhelyezkedési terveik vannak. Milyen tényezők és mennyire befolyásolják a hallgatókat akkor, amikor felsőoktatási intézményt, szakirányt, illetve tannyelvet választanak? Döntésükben mennyire támaszkodnak a közvéleményre, a társadalmi megítélésekre? Mennyire befolyásolta a hallgatókat a választáskor a szociodemográfiai háttér? Mi a véleményük a kárpátaljai magyar nyelvű tanárképzés jellegéről? Milyen jövőkép rajzolódik ki a hallgatókban? Kutatásunk központjában két nagy múlttal rendelkező felsőoktatási intézmény áll: a magyar tömbterület központját reprezentáló II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a már-már szóránytértséginek tekinthető Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar. A mintába a Munkácsi Tanítóképző főiskola specifikus helyzete miatt nem került be, hiszen itt csak szakképzés szintjén folyik magyar nyelvű oktatás.

Az oktatási intézményekben fókuszcsoportos interjúkat készítettünk, intézményenként 8-8 fővel.

A kutatási eredmények bemutatása

Külső (extrinsic) motivációk

Az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Karán tanuló hallgatók között legfőképpen külső (extrinzik) motivációkat találtunk.

Fontos szerephez jutnak az anyagi, egzisztenciális megfontolások, hiszen a felsőfokú tanulmányok komoly befektetésre készítetik a hallgatókat és családjaikat. A tanulmányi ösztöndíj megszerzése lényeges motívum lehet, ahogyan ezt például az egyik interjúalany szinte magától értetődően jegyzi meg: *„...ide bekerültem, mint ösztöndíjas hallgató.”* A továbbtanulás költségeinek kisebb hányadát fedező ösztöndíj, illetve a tandíj kifizetésének elkerülése jelentősen hozzájárulhat az intézményválasztási döntéshez.

Másik, szintén külső körülményre visszavezethető ok a tanulmányi sikeresség vagy épp sikertelenség: *„...tervben volt, hogy Magyarországon tanuljak tovább, de nem sikerült jól a vizsgáim, így itthon maradtam.”* Ez már kevésbé a szabad választás eredménye, inkább külső kényszerként fogható fel. Az anyaország felsőoktatási intézményeibe való bejutás – és nem utolsósorban a későbbi bent maradás és sikeres végzés – komplex és országra szabott tudást és kompetenciákat követel, hiszen a magyarországi középfokú képzés a honi továbbtanulást készíti elő. A két oktatási rendszerből adódó eltérő tudásanyagot, követelményeket, tanulmányi irányokat figyelembe kell venni a továbbtanulási döntéseknél. A vizsgák eredményei jó indikátorok ehhez, megfelelő mérlegeléssel eldönthető, milyen irányban érdemes gondolkodni. Mindenesetre az ehhez hasonló hallgatói életutaknál nem szabad elfelejteni, hogy a helyben maradás bizonyos fokig kényszer hatására történt. Ez a későbbiekben jelenthet hátrányt (ti. a tanulmányok kezdetén a tanulási attitűdben és a beilleszkedésben), ugyanakkor pozitív felsőoktatási tapasztalatok esetén megerősítheti a hallgatót a hazai pályán való elköteleződésében.

A főiskola és az egyetem hallgatói körében is előkerül a munkahely biztonságának motívuma: *„Pedagógusokra, pláne magyar nyelvűekre mindig szükség lesz megynkben főleg, ha a pedagógusok negatív elvándorlási statisztikáit nézzük.”* A vonzó munkaidő és a hosszú szabadság is erős befolyásoló tényezőként jelenik meg a megkérdezett hallgatók körében: *„A hétvégéid mindig szabadok, van őszi, téli, tavaszi és nyári szünet, amely számomra szintén fontos tényező volt a szak kiválasztásánál.”* A családi élettel való összeférhetőség, a sok szabadidő is fontos szempont a hallgatók, főleg a nők válaszaiban: *„Egy nő számára ez a legideálisabb pálya, hisz emellett rengeteg időd jut majd a családotra, gyerekeidre.”*

A megkérdezett hallgatók fontos választási motívumként említik meg az egzisztenciális tényezőket, véleményük szerint a tanári szakma elismert hivatás, a társadalom számára fontos, habár presztízse a korábbi évekhez képest jelentősen csökkent. Úgy látják, a pedagógushivatás nagyobb *„önkitaljesedést”, „szakmai előremenetelt”, „intellektuális kihívásokat”* biztosít.

A választási motivációknál megjelenik még az intézmény hírneve és a jól képzett oktatók megléte is. A gazdasági tényezők az interjúk során választási motivációként nem kerültek említésre valószínűleg a szakma alufizetettsége miatt.

Belső (intrinsic) motivációk

A szakirodalom is rámutat, s a kisebbségi hallgatók körében még inkább igaz, hogy a pályaválasztási döntésnél a belső, azaz intrinzik motivációk a mérvadóbbak. A megkérdezett hallgatóknál általánosan azonosítható a gyerekek iránti szeretet, a velük való foglalkozás öröme: *„Nagyon szeretem a gyerekeket, szeretnék velük foglalkozni, megtanítani és megszerettetni velük a matematikát.”* A társadalmi hozzájárulás érzése is erősen motiválja a megkérdezett hallgatókat.

A kisebbségi hallgatóknál a családi és nemzeti hovatartozás fontos motivációs tényezőként van jelen: *„Kárpátalja egyik legnevezetesebb felsőoktatási intézménye, édesanyám is itt szerzett diplomát, anyanyelvemen sajátíthatom el a tudást.”* Habár látszólag ez is külső motiváció, mégis a belsőhöz soroljuk, mivel az egyéni identitás szerves részét képezi a családdhoz és a nemzethez fűződő erős kötődés. A családtagok személyes példája követendő példa, különösen akkor, ha a családi élettörténetekben pozitív képekkel párosulnak a főiskolai évek. Jelen esetben a hallgató az édesanyjától hallott a főiskolai évekről, a végzett tanulmányokról, az oktatókról, a hallgatói közösségekről, mindezt kedvező narratívában. Ez folyamatos megerősítést jelenthetett a továbbtanulás irányát tekintve. Az anyanyelven történő tanulás szintén akkor jelenthet erős motivációt, ha a környezetéből ehhez pozitív megerősítést kap a fiatal. Amennyiben a családtagok, barátok, pedagógusok, a szűk környezet részéről a nemzeti identitás és nyelvhasználat a magyarságot értékékként tünteti fel, a fiatal identitásába beépíti az anyanyelv iránti igényt, még továbbtanulás esetén is.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak a pályaválasztási döntéseinél is belső motívumokat véltünk felfedezni. Választásuk fő indikátora nyelvi tényezőkhöz kapcsolódik, az egyik hallgató el is mondja, hogy ő is ezért választotta ezt a szakirányt: *„Mindenképp magyar tannyelvű oktatási intézményben szerettem volna tanulni, s Kárpátalján, magyar nyelven tanulni nem sok helyen van lehetőség, és szakirányokban sem bővelkedik a kínálat.”* Az esettanulmány készítése során felszínre kerültek az identitásalapú tényezők. A megkérdezett hallgatók számára fontos választási mechanizmus volt a szülőföldön maradás: *„Nálam elvi kérdés volt, hogy Kárpátalján tanuljak, így egyértelmű volt a döntésem.”* A kisebbségi magyar szempont tehát az összes, interjúban részt vevő hallgató számára erős befolyásoló tényező: *„Úgy gondolom, az identitásunk megőrzése szempontjából fontos, hogy legyen a pedagógus utánpótlás, akik a jövőben feltöltik a magyar tannyelvű oktatási intézményeket.”*

Motivációs háttértényezők

A hallgatóknál először a háttértényezőkre kérdeztünk rá, kíváncsiak voltunk azokra a szociodemográfiai tényezőkre, amelyek befolyásolják a pályaválasztási döntés előtt álló hallgatókat. A szociodemográfiai háttér és a pályaválasztás vizsgálata során egyértelműen kijelenthetjük, hogy a pedagógusi szakma vizsgálatakor a nemi megoszlást illetően egyenlőtlenséget figyelhetünk meg, a szakma egyre inkább elnőiesedik (Polónyi 2004). Az általunk megkérdezett hallgatók véleménye is hasonló volt. A magyarázatot több dimenzió mentén is kereshetjük. Ukrajnában a pedagógusi szakma, a többi országhoz hasonlóan, eléggé alulfizetett, a férfiak számára így kevésbé vonzó. Az általunk megkérdezett hallgatók is egyöntetűen hangsúlyozták, hogy az anyagi szempontokat figyelembe véve, egy férfi számára nem a pedagógusi pálya a legkifizetődőbb, s főleg nem hazájukban: *„Tisztelem és becsülöm a pedagógusi hivatást, s engem is vonz ez a szakma, viszont belegondolva az anyagi szempontokba, kissé megrendül elhivatottságom, hiszen lehet majd pár év múlva egy családfe szerepét kell majd betöltenem, s így talán nem ez a legkifizetődőbb szakma a számomra.”* A női interjúalanyok ezzel szemben épp azt hangsúlyozták ki, hogy a pedagógushivatás kiváló a nők számára, főleg ha a munkaidőt, az őszi, téli, tavaszi, nyári szünidőket figyelembe vesszük: *„Egy nő számára ez egy ideális szakma: ha a későbbiekben családod, gyereked lesz majd, össze tudod egyeztetni a munkát és a magánéletet...”*

Demográfiailag a kárpátaljai magyarok domináns része falun él, csak kevés város-lakó van közöttük, az alapsokaság e jellemzője alakítja ki a hallgatók lokális mintázatát, hiszen ők is nagy részben magyarok falvakból származnak. A falvakból érkező hallgatók erősebb identitástudattal rendelkeznek: *„Én egy kis faluból származom, ahol csak magyarok élnek, az utóbbi években sajnos elég nagy a migráció... A kárpátaljai magyar társadalom megmaradását látom abban, ha a tanári pályát választom, így teszek a magyarság megmaradásáért.”*

A szociodemográfiai háttér vizsgálatokor említést kell tennünk a szülői háttérről is, amely jelentősen befolyásolja a középiskolás hallgatót a pályaválasztás során: *„A szüleim mindenképp azt szerették volna, ha továbbtanulok, én pedig nem akartam csalódást okozni nekik.”* Mérvadó a pedagógusfelmenő jelenléte is, amely hozzájárul ahhoz, hogy a hallgató e hivatást válassza: *„Családi örökség, édesanyám is történelem tanárnő, és a legnagyobb példa a szememben.”*

A szociodemográfiai tényezőknél még említést kell tennünk az anyagi körülmények hatásairól is: *„Nem kell tandíjat fizetnem, s a szüleimet erre irányuló kiadásokkal terhelnem.”*

Teljesítmény alapú szelekció

A pedagógushallgatók pályaválasztási motivációit vizsgálva előtérbe kerül a teljesítmény alapú szelekció. Az esetek túlnyomó többségében a szakma kiválasztásakor erős motivációs tényező a szakirány, amelyet a hallgató leginkább preferál. Az általunk megkérdezett, összesen tizenhat hallgató közül tizenöt valamilyen szakirányú tanárképzésben vesz részt, egy hallgató tanul tanítói szakirányon. Az intézmény és a szakirány kiválasztásakor őket is erőteljesen befolyásolta a legkedveltebb tantárgy, amelyet tanulni szerettek volna: *„Mindig is a matematika volt a kedvenc tantárgyam, így soha nem volt kérdés, hogy e szakirányban tanulok majd tovább. Aztán szemügyre vettem az itthoni lehetőségeket, s így maradtam a matematika szakos tanár szakirány mellett. De úgy érzem, én inkább tantárgyat, mintsem pályát választottam.”* A tanítás iránti elköteleződés azonban sok esetben nem jelenik meg: *„Az, hogy angol nyelv és irodalom szakos hallgató vagyok, s tanári diplomát szerzek, még nem jelenti azt, hogy tanárként helyezkedem el. Én nem amiatt választottam ezt a szakirányt, hogy mindenképp tanárként szeretnék elhelyezkedni, hanem azért, mert nagyon szeretem az angolt, s szerintem ezzel a szakiránnyal máshol is tudok majd érvényesülni, ha úgy alakul.”* Esettanulmányunk alapján tehát elmondhatjuk, hogy az adott szakirány is jelentősen befolyásolta a pályaválasztást, s nem mindig a tanári hivatás, sokszor inkább a tantárgy szeretete motiválja.

Az intézményi hatás és a képzés megítélésének szerepe

A pályaválasztási döntéseknél az interjúk elkészítése során előtérbe került az intézményi hatás. A hallgatók tehát választásuknál az intézmény jellegét, felkészültségét is figyelembe veszik. Az intézmény kiválasztásakor egy magyar ajkú hallgató figyelembe veszi a képzés nyelvét. Mint azt fentebb is említettük, erre Kárpátalján három intézményben van lehetőség. Nem mindegy azonban, hogy teljes magyar nyelvű képzést vagy részleges magyar nyelvi képzést biztosít az intézmény. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolára az előbbi, míg az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Karára az utóbbi a jellemző. A magyar nyelvű tanárképzés

működési struktúrájával és az intézménnyel a hallgatók egyöntetűen meg vannak elégedve, csak néhány területen alkalmaznának minimális változtatásokat. A képzés erősségét a magas színvonalú oktatásban, az előadók felkészültségében és a jó szervezésben látják. Véleményük szerint más felsőoktatási intézményekkel ellentétben a magyar tannyelvű felsőoktatási intézményekben az előadók még inkább odafigyelnek hallgatóikra, odafigyelnek arra, hogy kiváló pedagógusokat képezzenek. Ez a tény az alacsonyabb hallgatói létszámmal is összefüggésben van.

Az Ungvári Nemzeti Egyetem hallgatói némiképp hátrányként élik meg, hogy nem minden tantárgyat sajátíthatnak el anyanyelvükön, a főiskola hallgatói épp ellenkezőleg: maximálisan elégedettek a magyar nyelven folyó oktatással. Hiányos funkcióként említik még az elmélet és gyakorlat nem megfelelő arányát és a magyar tankönyvek hiányát: *„...nem minden tantárgy sajátítható el magyar nyelven, nincsenek szabadon felvehető tantárgyak, egyre több a magyar nyelvű szakirodalom, de még mindig hiányos.”*

Abban viszont maximálisan egyetértenek, hogy a lehető legjobb választás volt, amikor az adott intézmény mellett döntöttek: *„Kárpátalja egyik leghíresebb felsőoktatási intézménye, sokat hallottam és olvastam róla középiskolás koromban, vonzott a képzés sokrétűsége, a főiskolás élet.”* Az intézmény által nyújtott fakultatív programoknak és az egyetemista vagy épp főiskolás létnek is erős vonzereje van a hallgatók körében: *„Vonzott a városi, koleszos élet..., így Ungvárt választottam.”*

Mindkét intézményben működnek diákszervezetek, amelyek odafigyelnek a szabadidős programok, utazások szervezésére, s a hallgatók számára ez is vonzó tényezőt jelent: *„A főiskolán működő Hallgatói Önkormányzat rengeteg programot, utazást szervez, amely által olyan helyekre is eljuthatok, ahová másképp anyagi tényezők miatt talán nem lenne lehetőségem.”*

Jövőkép

Az interjú utolsó részében megkérdeztük a hallgatókat, hogy milyen jövőbeli tervekkel rendelkeznek, hiszen amikor pályaválasztási motivációkról beszélgettünk, akkor egyértelmű elhivatottság látszott a hallgatókon. Kíváncsiak voltunk, hogy a jövőbeli terveiknél is ennyire magabiztosak-e, vagy esetleg beárnyékolja valamilyen tényező a jelenleg idilli véleményt. A magyar tannyelvű oktatás és saját jövőjük biztosítását az általunk megkérdezett hallgatók a szülőföldön maradásban látják: *„Mint jövőbeli pedagógus, abban segíteném a magyar iskolarendszer megmaradását, fejlesztését, hogy bátorítanám a gyerekeket/diákokat, hogy igen, megéri magyarnak maradni, mert nem szenvedünk elnyomásban, ugyanolyan érdemeket szerezhetünk, mint társaink, és gondolnunk kell arra, hogy megőrizzük magyarságunkat, mivel néhány határ nem választ el egy családot.”* A társadalmi szerepvállalás motivációja itt is előkerül: *„Pedagógusként kell, hogy dolgozzak Kárpátalján egy magyar tannyelvű intézményben, ezzel is példát mutatva másoknak.”*

Ennél a kérdésnél már érezhető volt néhány hallgató az elbizonytalanodás, amelynek fő okát a jelenlegi ukrán gazdasági helyzet indukálja, és az alacsony bérezésekkel van összefüggésben. Kirajzolódtak a szkeptikusabb hallgatói vélemények is, azoké, akik megmaradásukat és érvényesülésüket egy másik országban való elhelyezkedésben látják: *„Én szeretnék megpróbálni külföldön érvényesülni a magasabb bérek miatt.”* A kutatásunk alatt elkészült interjúk tehát rámutatnak a negatív nézőpontokra is. Vannak olyan hallgatók, akiknél az anyagi tényezők felülkerekednek az elhivatottságon.

Összegzés

Kutatásunk során fókuszcsoportos interjúk elkészítésével arra kerestük a választ, hogy milyen motivációs tényezők befolyásolják a kárpátaljai magyar tanárképzésben részt vevő hallgatók pályaválasztási döntéseit. Kutatási eredményeink megerősítették a már korábban, hasonló témában megfogalmazottakat, amely szerint a kárpátaljai magyar nyelvű pedagógusképzés is követi a nemzetközi tendenciákat, az intrinzik motivációk mérve adóbbak. Közülük a legdominánsabb a pedagógus szakma iránti elköteleződés, a gyerekek iránti szeretet, a pedagógus felmenők jelenléte. Az elhivatottság és identitástudat is erősen befolyásoló tényezők. Meggyőződésük, hogy a magyarság csak az által örízhető meg, ha a felnövekvő pedagógustársadalom Kárpátalján marad, és tanítja a jövő nemzedékét. Az iskolára másodlagos szocializációs közegként tekintenek, amely kisebbségi helyzetben még fontosabbá válik. Intézményválasztáskor a kisebbségi magyar szempont érvényesül, amely összefüggésben van az anyanyelvhasználattal is.

IRODALOM

- ÁGYAS R. (2015) Diákként sokat tanultunk, tanítóként még többet?! Pedagógushallgatók pályorientációja a Vajdaságban. *Kisebbségkutatás*, pp. 66–89.
- ANDREWS, P. – HATCH, G. (2002). Initial Motivations of Serving Teachers of Secondary Mathematics. *Evaluation and Research in Education*, pp. 185–201.
- BACSKAI K. (2013) Hátrányos helyzetű iskolák tanárai Magyarországon és Szlovákiában. In: KARLOVITZ J. T. – TORGYIK J. (eds): *Vzdelávanie výskum a metodológia*. pp. 633–644.
- BROOKHART, S. M. – FREEMAN, D. J. (1992) Characteristics of Entering Teacher Candidates. *Review of Educational Research*, 62/1. pp. 37–60.
- CARRINGTON, B. (2002) A Quintessentially Feminine Domain? Student Teachers' Constructions of Primary Teaching as a Career. *Educational Studies*, pp. 287–302.
- ERTEN, I. H. (2014) Understanding the Reasons behind Choosing to Teach English as a Foreign Language. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, pp. 30–44.
- FERENC V. (2014) *Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján*. *Kisebbségkutatás*, pp. 188–221.
- FERENC V. (2015) Kik lesznek a jövő pedagógusai? *Kisebbségkutatás*, pp. 89–124.
- KELLER M. (2004) Magyar nyelvű képzés a határokon túl. *Educatio*, pp. 441–462.
- KORTHAGEN, F. A. J. (1988) The Influence of Learning Orientations on the Development of Reflective Teaching. In: CALDERHEAD, J. (ed.): *Teachers' Professional Learning*. pp. 35–50.
- KORTHAGEN, F. A. J. (2004) In Serch of an Essence of a good Teacher: Towars in a More Holistic Approach in Teacher Education. *Teaching and Teacher Education*, 1. pp. 77–98.
- MÁRKUS ZSUZSANNA (2014) Eljönni. Itt lenni. És visszamenni? A határon túli magyar hallgatók a magyarországi munkaerőpiacon. *Educatio*, 23/2. pp. 312–319.
- MÁRKUS ZS. (2015) Pedagógushallgatók a kisebbségi és többségi felsőoktatásban. *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban*, pp. 75–92.
- MÁRTON J. (2015) Kik, miért és hogyan? Tanító- és óvodapedagógus-képzés Erdélyben – ahogyan a résztvevők látják. Egy kérdőíves kutatás tapasztalatai. *Kisebbségkutatás*, pp. 9–39.

- PAPP Z. A. (2012) A Kárpát-medencei kisebbségi magyar felsőoktatás kihívásai. *Felsőoktatási Műhely*, pp. 79–92.
- POLÓNYI ISTVÁN (2004) *A hazai felsőoktatás demográfiai összefüggései a 21. század elején.* (Kutatás közben. No. 255.) Budapest, Felsőoktatási Kutatóintézet.
- RICHARDSON, P. W. – WATT, H. M. G. (2003) Rethinking Research into the Choice of Teaching as a Career: Application of a New Theoretical Approach. Paper Presented at the European Conference on Educational Research, Hamburg, Germany, 2003, 17–20 September.
- RICHARDSON, P. W. – WATT, H. M. G. (2006) Who Chooses Teaching and Why? Profiling Characteristics and Motivations Across Three Australian Universities. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, pp. 27–56.
- SÁGI M. – ERCSEI K. (2012) A tanári munka minőségét befolyásoló tényezők. In: Kocsis M. – SÁGI M. (eds): *Pedagógusok a pályán*, pp. 9–29.
- SPITZE, C. – LOGAN, J. R. (1990) Helping as a Component of Parent-Adult Child Relations. *Research on Ageing*, pp. 291–312.